

Мијат ШУКОВИЋ

ЧИЊЕНИЦАМА ПРОТИВ НЕИСТИНИТИХ ТВРДЊИ, ЗАБЛУДА, ПРЕДРАСУДА, КРИВОТВОРЕЊА

У овом уводном казивању, разложно временски ограниченом, могу изложити само дио чињеничног налаза својих истраживања ових дана објављених у мојој књизи под насловом *Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године у свом времену*, која ће бити уручена учесницима овог научног скупа у току његовог трајања. Одабрао сам да изложим онај дио чињеничног налаза који оповргава досадашње доминирајуће тврдње у историографији и правно-историјским радовима о разлозима и циљевима доношења Устава, регуларности његовог доношења на октроисани начин, садржини Устава, промјенама у вршењу власти и у друштвеним односима његовом примјеном, и тврдњу да је он копија Устава Србије од 1869. године.

У сваком усменом излагању, па и у овом, нема могућности да се потпуније исказују подаци о изворима и даје исцрпна аргументација. Исцрпни подаци о изворима и исрпна аргументација за све што ћу казати у овом излагању налазе се у мојој књизи *Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. у свом времену*¹, на коју упућујем.

I

РАЗЛОЗИ И ЦИЉЕВИ ДОНОШЕЊА УСТАВА

У историографским и правно-историјским радовима већ сто година понављају се и доминирају тврдње да су ова четири фактора присилила књаза Николу да 1905. године донесе Устав за Књажевину Црну Гору:

¹ Мијат Шуковић, *Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. у свом времену*, Подгорица, 2005, укупно страна 320.

1. жеља књаза Николе да правно осигура своју власт и власт династије Петровић
2. доношење Устава Русије 1905. године
3. утицај на Црну Гору развијеног демократског парламентаризма у Србији, и
4. притисак „црногорске студентске демократске омладине да се донесе устав”

Истраживањем утврђене чињенице негирају ову тврдњу.

1а) Природна је жеља сваког владара, раније и сада, да правно осигура своју владарску власт. Ту своју природну жељу књаз Никола је потпуно задовољио садржином *Закона о Књажевској влади и Државном савјету и Закона о насљеђивању пријестола*, донесеним 1902. године. Њима су врло чврсто правно осигурани и заштићени његова апсолутна владарска власт и владарско насљеђивање династије Петровић. Сагласно томе, 1905. године књаз Никола није имао ни потребе ни разлога да поново правно осигурава оно што је већ правно осигурано. Напротив, европски образован и са владарским искуством четири и по деценије до тада, знао је да доношење устава свуда у свијету *укида* апсолутну власт и владоцу *одузима* знатан дио власти, независно од тога што му је и правно загарантована.

2а) Русија 1905. године није имала, ни донијела устав. Што не постоји, није могло утицати на књаза Николу да донесе Устав Црне Горе.

У јесен 1905. године руски цар Николај II, под притиском тадашних револуционарних кретања у Русији, донио је два акта који имају уставно-правни карактер, али ниједан од њих није устав ни по називу, ни по садржини, ни по обухвату материје, ни по дometу. Први је донио 6. августа 1905. године, под називом *Меморандум*. Њиме је установио *само* народно представништво са називом *Государствена Дума*, са *савјетодавном* улогом, искључиво са компетенцијама да *претходно* разматра пројекте закона и даје мишљење о њима. Други *Меморандум*, изнуђен догађајима у историографији познатим као „крвава недјеља” у Санкт Петербургу, донио је 17. октобра 1905, којим је прописано: „Народу се *имају дати* основе грађанских права, засноване на неповредивости личности, на слободи вјере и ријечи, слободи удруживања и састајања” (под 1). „Новом законодавном тијелу *има се допустити* да спроведе начело општег изборног права” (под 2). „Ниједан закон не може добити снагу без пристанка Государствене Думе, изабраницима народним даје се могућност *да збиљски учествују у надзирању* да постављене власти раде законито” (под 3). Дакле, све будуће вријеме – не гарантују се права него се „имају дати”; не јамчи се оп-

ште изборно право него се „има допустити” да се „спроведе начело општег изборног права”; посланицима се даје могућност да „учествују у надзирању” да ли постављене власти раде законито, а не да они доносе законе и бирају носиоце извршних функција. Оба манифеста донесена су са циљем да се ублажи незадовољство руског народа изазвано стањем у земљи и поразима Русије у њеним освајачким ратовима са Јапаном, у Авганистану и Манџурији.

Садржина ниједаног од ова два акта није могла утицати ни на кога, па ни на књаза Николу да донесе устав. Напротив, први *Меморандум* руског цара *поколебао* је књаза Николу у до тада постојећој, на више мјеста одлучно исказаној, његовој намјери да донесе устав. Чињенице чине вјероватним да се није само поколебао већ да је у другој половини августа и до краја октобра 1905. године, под утицајем првог *Меморандума* руског цара и суочен са противљењем у Црној Гори да донесе устав, *одустао* од намјере да донесе устав, а да се крајем октобра или почетком новембра, на срећу Црне Горе, поново определијели да устав донесе. Али не под утицајем Русије, него из других разлога.

Неколико чињеница у прилог томе.

а) *Глас Црногорца* у броју 32, од 13. августа 1905. године, објавио је интегрални текст првог *Меморандума* руског цара Николаја II, заједно са опширним коментаром његових „главних одређења”. Коментар је систематизован у 62. тачке; далеко је обимнији од самог *Меморандума*. Коментар наглашено позитивно оцјењује установљење Думе, дидактички је интониран и сугестивно имплицитно исказује став да га треба слиједити. У наредном броју листа *Глас Црногорца* објављене су и „Опште одредбе” Изборног закона за Государствену Думу.

б) Од августа до краја октобра књаз Никола није предузео ниједну радњу да се ради текст црногорског устава. Напротив, садржина једног необјављеног *Прогласа народу црногорскоме* – на којем су корекције писане рукописом књаза Николе, који се налази у архивским списима књаза Николе (докуменат под бројем 128), без датума, са назначењем да је писан 1905. године, чија садржина увјерава да је то *прва верзија Прогласа народу црногорскоме* објављеном на Лучиндан (18. октобар) 1905. године, а према околностима судећи, писан је од августа до октобра – *казује* да је књаз Никола у том периоду припремао доношење закона о установљењу народне скупштине, а не устав. То казује и овај пасус у том документу: „Да би закони били бољи и цјелисходнији и да би служили као израз општенародног осјећаја правичности, даје се свакоме Црногорцу право да може,

било лично, као до сад, било преко својих изабраних посланика, судјеловати својом разборитошћу и мудрим *савјетима* у стварању закона и руковању народнијем пословима. У том циљу преобразујем досадашње наше народне зборове, састанке и вијећа и замјењујем их сталном Народном скупштином за коју сваки Црногорац може бирати и изабран бити. Изабрани ће посланици на тој Скупштини доноси Ваше жеље, мисли и начине о добром реду, о руковању имањем и уопште о управи државним пословима. Преко њих, поред осталог, знаћете гдје и куда се дијева Ваш трудом стечени новац, а они ће упознати Вас са мудрошћу и ревносим трудом Моје владе за добро Отаџбине и Моју службу.”

Дакле, књаз Никола исказује опредјељење да се установи Народна скупштина са компетенција да *савјетује* и да се *уознава* са државним одлучивањем, а не да има компетенције да доноси одлуке о државним пословима.

То потврђује и др Лазар Томановић у својим необјављеним записима (записи под бројевима 242, 395 и 489), који се налазе гдје и архивска грађа књаза Николе – у Државном музеју на Цетињу. У њима Томановић пише: када је објавио *Проглас народу црногорскоме* на Лучиндан (18. октобра), књаз Никола је образовао одбор у саставу Луко Зоре, Живко Драговић и Лазар Томановић и дао му задатак да напише „један закончић којим ће се установити Народна скупштина попут пређашњих” у Црној Гори, а „према установи руске Думе”. Одбор је написао тај „закончић” по узору на руски *Меморандум*; тај „закончић” разматран је и усвојен на једном састанку свих црногорских „великодостојника и неколико професора” из цетињских просвјетних институција, на којему је одлучено да се објави и да се по њему распишу избори. Додаје: „Како је дошло преко ноћи до устава, за мене је остала тајна.”

Колебање потврђује и чињеница да у *Прогласу народу црногорскоме* објављеном на Лучиндан нема ријечи устав нити неке друге ријечи или синтагме који би имали садржину синонима за ријеч устав. Напротив, у том *Прогласу* више се највљује установљење Народне скупштине, него доношење цјеловитог устава. На то упућује изричито исказ у њему: „за ови *први пут* раздашност моја неће бити веома велика...”. „Хоћу да вам дарујем *извјесна* права за ваше судјеловање у народнијем пословима и управи...” „остављајући Нашијем нашљедницима да их вазда у духу времена и добро схваћеној народној потреби усавршавају и *раширују*”. Исказ који у контексту свеукупне садржине *Прогласа* казује да се пројектује парцијално уређивање односа, које ће се каније „раширивати”. То најављивање није примјерено за устав, који цјеловито уређује односе.

У писму које је Стеван Ђурчић у септембру 1905. (оштећено је мјесто писма гдје је датум, па се не може датум прочитати) из Београда упутио књазу Николи, уз *Пројект закона о штампи за Књажевину Црну Гору* који је Ђурчић написао, које је писмо, према датумима активности предузетих у вези са Пројектом закона о штампи, књаз Никола примио највјероватније посљедњих дана септембра или првих дана октобра, *нема помена* о његовом писању црногорског устава. То казује да до краја септембра књаз Никола од Ђурчића није тражио да изради Пројекат црногорског устава. То се поклапа и са чињеницом, која се утврђује свједочењем и Ђурчића у његовом писму од 27. октобра, и Сима Поповића у *Мемоарима*, да је књаз Никола од Ђурчића тражио да пројект устава „изради *на брзину*”, да га је он заиста израдио „на брзину” и да га је из Венције послао 27. октобра 1905.

3а) Од 1869. године Србија је континуирано имала уставно уређење и парламентарни систем. По томе јесте била испред Црне Горе. У читавом периоду од 1869. године до 1903. године, а нарочито за вријеме важења Устава Србије од 1888, у уставном уређењу Србије било је садржаја који су могли подстицати и подстаћи књаза Николу да донесе устав Црне Горе. То се, међутим, није догодило. Нема ниједног аргумента који би казао да је у току 1905. парламентаризам у Србији узвишен са нечим новим изузетно вриједним и подстицајним, што би снажније него три и по деценије до тада и преломно утицало на књаза Николу да донесе устав. Напротив, много су били ослабљени привлачност за друге и моћ утицаја парламентаризма у Србији од 1903. до 1905. године. У том периоду одликовала га је садржина због које је у литератури означаван и као „парламентаризам у војним чизмама”. Наиме, милитантна завјереничка војна групација, која је на пуцистички начин успоставила власт у Србији 1903. године и која је за то пресудно заслужна, наметнула се после 1903. године као ванпарламентарна и вануставна политичка сила, милитантно је утицала на избор посланика, на именовање и пад предсједника влада и министара, на одлучивање и Скупштине и Влади, на распуштање Скупштине. Бројне чињенице о томе садржи подацима и документима веома богата књига проф. др Олге Поповић Обрадовић, под насловом *Парламентаризам у Србији 1903-1914*, које увјерљиво доказују тачност њеног у књижи изведенг закључка: „...утицај војних кругова на рад легалних институција режима достигао (је) тачку на којој су саме институције доведене у питање” (стр. 428). Подаци казују да су у том периоду посланици, зависно од њиховог политичког опредељења, били изложени разним облицима притиска, шиканирања и насиља, да су два посланика физички нападнута

на Теразијама, да су два лица у дворишту једног затвора у унутрашњости Србије убијена у присуству министра унутрашњих послова, а да су власт и моћ парламентаризма били тако нејаки да упркос неколико интерпелација није било могуће обезбиједити да се извршиоци тих чињења позову на одговорност, упркос томе што су били познати, да су њихова имена и радње које су учили објављивани у новинама. Ово и много других чињења побија тврдњу да је 1905. године у животу Србије оствариван демократски и развијен парламентаризам и да је он својим узором „присилио књаза Николу да донесе Устав”.

Ни укупни политички живот у Србији послје 1903. године – који су одликовали владавина начела да је „политички противник непријатељ” (др Латинка Перовић), што је имплицирало употребу средстава према противнику као према непријатељу, и други садржаји који су дали основ да познати историчар историје Србије проф. др Драгослав Јанковић и у наслову једног свог чланка о тадашњем политичком животу у Србији употреби одредницу „хајдучија” – није имао демократске квалитете толико јаке да би присилли књаза Николу да донесе Устав који је донио, ма колико да је тачно да је Србија имала уставно уређење, а Црна Гора није, те да је у том смислу поредак Србије био демократскији.

4а) Црногорска студентска омладина никада од 1905. до 1918. године није тражила нити вршила притисак на књаза Николу да донесе устав Црне Горе. Никада то није учинило ни у Београду политички организовано крило црногорске студентске омладине, које је чинило 16 црногорских студената који су студирали у Београду, и које је без чињеничног основа и без овлашћења себе самоназивало „црногорска студенска омладина”, као да је свеукупна црногорска студентска омладина, а не само њено „једно крило”. Та политички организована групација никада од 1905. до 1918. године није тражила нити предлагала, у било којој форми, да се измјенама или допунама учини демократским донесени Устав. То није учинила ни од децембра 1906. до 27. априла 1907. године, када су она и њен савезник Народна странка у Црногорској скупштини имали доминатну моћ и када су и предсједник Владе и сви министри били њихови изабраници и саборци.

Напротив, група од 16 црногорских студената политички организована у Београду у својој „програмској декларацији”, објављеној 8. новембра 1905, у тексту под тачком осмом, опредјељењу да се донесе устав државе Црне Горе супроставила је и другачији државотворни пројект – укидаје државе Црне Горе. Исказан је у реченици која гласи: „Здраво схватање националних интереса у новом животу Црне Горе учиниће да све сепара-

тистичке тежње, антагонизам и провинцијални интереси, уколико би се косили са интересима Српскога народа, *морају устукнути пред идејом слободе и уједињења Српства.*” Дакле, доношење црногорског устава је „сепаратизам”, интереси Црне Горе су „провинцијални интереси” а не државни, настављање постојања државе Црне Горе „коси се са интересима српског народа” и зато држава Црна Гора *„мора устукнути пред идејом уједињења Српства”*, то јест нестати, па јој и није потребан устав. Том државотворном пројекту та групација је „остала верна све до његовог остварења укидањем државе Црне Горе 1918. године” (Јован Ђоновић). То потврђују њена бројна чињења, међу којима су и двије завјере са непосредним циљем – насилно свргавање црногорског суверена и власти коју је он симболизовао, и са крајњим циљем – да власт коју ће они освојити и успоставити донесе одлуку којом ће се ликвидирати држава Црна Гора и њена територија присајединити држави Србији.

То изричито потврђују двојица првака те политичке групације, Тодор Божовић и Јован Ђоновић, у заједничкој књизи *Црна Гора и напредни покрет*, објављеној 1910. године, и Јован Ђоновић у својој књизи *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910*, објављеној 1939. године. Они пишу да су се борили да Црна Гора буде „јужна покрајина јаке српске државе”, а док то постане да буде „српска територија” са улогом „пијемонтског логоришта”. „Време је да она (Црна Гора – напомена М. Ш.) успуни свој историјски аманет, да приложи све што има на олтар српске слободе. Али, не... онако како се радило и сад се ради: сасвим друкчији основ мора да се узме... Тамо (у Црној Гори – напомена М. Ш.) треба да буде савремено зборно мјесто народних хајдука и ускока, да онамо (у Херцеговини и Босни – напомена М. Ш.) ускачу сви они који су готови дохватити и бомбу, и динамит, и нож, и револвер, и пушку, па ускакати и поробљени народ штитити од угњетача, храбрити га и крчити пут главним трупима... *Једном речи, Црна Гора постала би устанички логор српског народа*” (подвучено у оригиналу). Прецизирали су и начин како то постићи: „Најсигурнији корак к томе чину јесте: *спајање граница обеју држава ових слободних српских земаља*”.

ОДЛУКА О ДОНОШЕЊУ УСТАВА РЕЗУЛТАТ МУЛТИФАКТОРА

Историјско искуство и теоријска знања казују: доношење устава, било којег, у историји и у савремености, није осамостаљено и изоловано чињење, није ствар личних наклоности, само личних жеља и само са њи-

ма детерминисаних опредјељења, већ је увијек и свуда производ сплета историјских, политичких, идеолошких, културних и других императива. Свуда и увијек је одговор на кључне друштвене изазове, потребе и захтјеве времена, како су их сагледали и исказивали они који имају моћ да устав донесу. Свуда је и увијек израз и резултанта међузависности и међуутицаја више фактора и мисаоних токова доносиоца устава, индивидуалног и колективног дјеловања окружења, ближег и даљег, усмјерења, садржине, непосредних и даљих циљева тог дјеловања; израз и резултанта мултифактора, унутрашњих и спољних, који утичу на формирање опредјељења доносиоца устава. Такође казују да људи и не чине подухвате типа какав је доношење устава само из јединог разлога, због жеље једног или неколико фактора, него из „сто и једног” разлога, како се зна рећи.

Ријетки су уставни, нарочито октроисани, који нијесу *изнуђени*, више или мање. Не једним чином, него са више мултифактора, који сежу у дубину друштвених односа и друштвени положај појединих слојева друштва. Једни су изнуђени резултатима политичке борбе између владара и народа, исходима револуција, „страхом од побуне народа”. Други исходом снажних ривалских борби класа или политички организованих и удружених чинилаца. Трећи радикалним промјенама у животној реалности, насталим еволутивним развојем, укључујући и промјене настале мијењањем државног статуса. Неки су настали и као посљедица резултата завјера, официрских или других, и сплета околности који су довели до тих завјера.

Добро промишљена историја уставности казује да су први уставни држава доношени као саставни дио ширих и дубљих процеса и промјена – нових социјално-економских односа, нових социјалних и етичких вриједности, нових политичко-филозофских образаца.

То је путоказ за откривање мотива, разлога и циљева одлуке књаза Николе да 1905. донесе устав. Као и одлуке за доношење других устава, и одлука књаза Николе да донесе устав Црне Горе, резултанта је мултифактора постојећих у историјској ситуацији у којој се држава Црна Гора нашла последице 1903. године, прекретничке године у много чему за токове на Балкану. Резултат анализе ондашње црногорске историјске ситуације, наиме, казује: у тадашњој стварности државе Црне Горе постојао је скуп и склоп фактора који су присилили књаза Николу и државни врх Црне Горе да се донесе Устав. Дио тих чињеница је на подручју међународног положаја Црне Горе, а дио у унутрашњим приликама.

Из низа других фактора овдје се издваја и сажето казује сљедеће: уставна уређеност држава тада је био европски стандард. Уставна не-

уређеност државе Црне Горе и тадашњи облик владавине у њој били су разлог другим европским државама да Црну Гору третирају правно уређеном државом и са архаичним обликом владавине. То је у Европи јако слабило и углед књаза Николе и међународни положај и углед Црне Горе као државе, што је, уз много другог, била јака кочница страним инвеститорима да улажу средства на територији Црне Горе. Русија се 1903. године определијелила да јој Србија буде ослонац и гаранција за остваривање њених интереса и циљева на Балкану, умјесто да то буде Црна Гора као до тада, што је имало за посљедицу и смањење руске подршке Црној Гори, политичке и материјалне. Односи Србије и Црне Горе тада су били такви да су их и књаз Никола, и министар иностраних послова војвода Гавро Вуковић и војвода Симо Поповић у текстовима карактерисали „веома злим” и „никада горим”. Црна Гора је после 1903. године остала и без дотадашњег ауторитета предводника ослободилачке борбе на Балкану, што је тада постала Србија. Све то је резултирало да Црна Гора тада буде усамљена, без савезника, без перспективне стране политичке и материјалне подршке.

У црногорској унутрашњој збиљи у том времену узбуркан је духовни живот и истовремено стекло се и сплело више социјалних проблема. Духове је узбуркао бујан и интензиван интелектуални живот, не бројне (свега пар десетина) али интелектуално веома јаке групације интелектуалаца „првог реда”, „изваћаца” и домаћих, организованих око *Цетињске читаонице*, као институције, и *Друштва Цетињске читаонице*, као асоцијације интелектуалаца, неке врсте народног универзитета. У тим организованим облицима ова групација је крајем XIX и првих година XX вијека развијала веома живу и садржајну интелектуалну активност, разматрала кључне демократске европске идеје тога доба, идеје које демократским садржајима исказују захтјеве за унапређивање облика владавине, владања, вршења укупне власти, које су директно истицале превазиђеност безуставног уређења. У тим расправама, чији су сегменти видљиви и на тадашњим страницама листа *Глас Црногорца*, идентификовани су и посебност црногорског идентитета и индивидуалитета и зрење црногорске националне свијести.

У црногорском друштву у том периоду нарастала је социјална диференцијација, лако видљива а тешко подношљива од сиромашног становништва. Нарастала су и незадовољства, која више нијесу била појединачна већ уобличена као заједничка више групација. Једну групацију незадовољника чинили су личности заслужне из ослободилачких борби, које су „раз-

главарене”, пензионисане или незадовољне мјестом на којем се налазе у хијерархији главарства, који су једино могли имати моћ преко посједовања власти, завидљивци без знања како се без ратовања може ићи ка бољем. Другу групацију незадовољника чинили су високошколовани људи који су била незадовољни што нијесу добили боља мјеста у државној хијерархији и већу улогу у рјешавању државних и друштвених проблема. Они су критички говорили о предностима уставног уређења и искуствима са уставима у државама у којима су студирали. Знали су и јавно говорили да уставно уређење оспособљава државу да успјешније и да са више правде врши функције које има. Ове двије групације утицале су једна на другу, градећи са различитих позиција фронт критичког односа према уставно неограниченој власти књаза Николе и расту социјалних и политичких напетости.

Црногорску ситуацију, и унутрашњу и међународну, усложњавало је и погоршавао дјеловање у Београду образованог антицрногорског комитета, на чијем је челу био Јаша Ненадовић (војвода Гавро Вуковић у *Мемоари-ма* квалифије га „пашквилантски комитет”), који је континуирано организовано и стратешки осмишљено предузимао бројне легалне и илегалне активности да се ликвидира држава Црна Гора. Томе су поговали и апсолутистички облик владавине у Црној Гори и њен третман од европских држава као земље са архаичим системом. Пружали су шансу и указивали да ликвидација државе Црне Горе и присаједињење њене територије Србији неће изазвати реакција или само лабава реакција других европских држава. То је олакшавало успјешније остварење циља тог комитета и његовог дјеловања – присаједињења територије Црне Горе држави Србији. То је тадашња објективна стварност.

Све то није могло мимоићи пажњу и анализе књаза Николе.

Књаз Никола је својим исказима прије тога времена потврдио да зна да доношење устава „свакој држави служи на част и дику колико зачетницима нове слободе, толико и народу”, да је „доношење устава *најспасоноснији пут* за препорођај” државе, да се уставом може „окријепити животна снага за сваки подухват срећније будућности”, да уставни преображај значи „заиста ступање к својој што сјајнијој будућности”. Окружење му је давало увјерљиве доказе да на почетку XX вијека, у Европи, држава може опстати само ако постане цивилизовано уређена, ако гарантује најмање тада стандардну листу људских права слобода и једнакост свих грађана пред законима.

Сваког ко се иоле разумије у политику, објективно гледано, описано стање могло је увјерити да су, у датој ситуацији, побољшање међународног

положаја црногорске државе и *ширење основе власти, ширење круга учесника у вршењу власти у њој, а тиме и одговорних за рјешавање друштвених проблема*, спасоносан пут за осигурање будућности црногорске државе и отклон битног дијела разлога унутрашњим друштвеним напетостима.

Државнички искусни, са 45 година доташње владавине, образовани и проницљиви књаз Никола, преокретом властите концепције црногорског државног питања (оствареним послије 1903. године) усмјерен на осигурање трајног опстајања црногорске државе, заинтересован да очува своју владарску позицију, коју је могао очувати само са опстајања самосталности и независности државе Црне Горе – морао је, објективно гледано, разумјети и схватити да стање у којем се држава Црна Гора нашла почетком 1905. године не осигурава перспективу њеног даљег опстајања и да су нужне промјене које ће осигурати њену перспективу. Његово знање о уставу као „најспасоноснијем путу за препорођај” државе, морало га је, такође објективно, увјерити да је побољшање међународног положаја државе Црне Горе и за проширење друштвене основе власти на коју усмјеравају и присиљавају нова духовност на Балкану и интелектуални замах рецепираних европских идеја на Цетињу, услов за стабилизацију прилика у држави и даљег опстајања Црне Горе као државе, те да је за постизање тога *неизоставан* пут – замјена уставно неуређеног црногорског поретка са уставно уређеним, то јест доношење устава. Не само зато што устав, као правно-политички акт, демократизује државу, учвршћује идентитет, индивидуалитет, субјективитет државе, симболички потврђује државност, већ и зато што увећава обавезе – по међународним стандардима, ондашњим као и данашњим – других да поштују индивидуалитет и субјективитет државе.

У констатованом склопу и сплету чињеница и околности налазе се одлучујући мотиви, разлози и циљеви, *одлучујуће силе* које су навеле, приморале и оприједјељење књаза Николу да донесе Устав. Другим ријечима, одлука књаза Николе да донесе Устав за Књажевину Црну Гору произашла је, као логични продукт, из његовог разумијевања историјских процеса друштвеног, културног зрења Црне Горе да ступи и искорачи на пут на којем су се налазиле европске државе, да се издигне на ниво освијетљеног пута модернизације. Као резултат нормалног слиједа ствари, његовог проницљивог промишљања и рационалног извођења закључака. То нигдје тада није записано. Али, то што није записано није доказ да није постојало. То искључује да је доношење Устава резултат само унутрашњих импулса и побуда из чисто личних разлога књаза Николе и искључиво тиме детерминисане његове воље, ма колико да се не може искључити да су ње-

гова опредјељења и чињења која су резултирала доношењем Устава прожета, иако секундарно, и личним интересима и на њима заснованим побуздама. Наравно, на доношење одлуке да се донесе Устав морали су, објективно, утицати и историјски процеси континуираног корачања Црне Горе напријед, са премисе која се провлачи кроз законике Петра I, просвјетитељско дјеловање Петра II и државички чврсто чињење књаза Данила, о којима је књаз Никола говорио у *Бесједи* приликом доношења Општег имовинског законика и *Бјеседи* приликом доношења Устава – премисе да за развитак једног народа и за његово благостање ништа није важно као постојање стандаризованих правних норми којима се поредак све боље уређује, једнако обавезних за свакога, са којим принципом се Црна Гора уздизала и сазријевала. И са премисе да се код примјене правних норми не гледа „ни ко је ко, ни како се зове, ни којег је рода и племена, ни какав положај заузима, ни којим се крстом крсти или не крсти”, како је то формулисао књаз Никола приликом проглашења Општег имовинског законика.

Другачије речено: доношем Устава за Књажевину Црну Гору књаз Никола је учинио оно што су вријеме и историјски процеси који су му претходили захтијевали да учини. Које су биле објективне потребе Црне Горе? То је учинило да се његово опредјељење, његова одлука о доношењу Устава, поклопи са објективним друштвеним потребама и налозима.

Ни у чему то не умањује, наравно, вриједност и значај стварне улоге књаза Николе у доношењу Устава. Улоге која се састоји у његовом реалном државничком утврђењу што налаже и на што обавезује историјска ситуација у времену судбинском и преломном за државност Црне Горе, у његовој мудрој државничкој процјени да му је историјска дужност да се стоички одлучи да то што ситуација налаже умјешно учини. Знао је да доношењем Устава одузима себи знатан дио дотадашње власти, да се подређује уставним одређењима.

Казано истовремено је и одговор на питање: да ли је књаз Никола закаснио са доношењем Устава? Најкраћи и најбољи одговор садржан је у познатој народној мудрости: *Прије зоре нема свитања!*

II

ТЕОРИЈСКО СТАНОВИШТЕ О РЕГУЛАРНОСТИ ДОНОШЕЊА УСТАВА НА ОКТРОИСАНИ НАЧИН

Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године донесен је на октроисани начин.

Октроисани начин доношења устава није непознат у свијету. Напротив, на октроисани начин донесен је претежан број устава којима су апсолутне монархије замијењене уставним. Масовност октроисаног начина доношења устава условила је његово посебно обрађивање и изучавање у уставноправној науци широм свијета много прије него је донесен црногорски Устав.

Уставноправна наука потврдно је одговорила на питање: да ли је и под којим условима регуларан октроисани начин доношења устава? Одговор гласи: октроисано доношење устава је регуларно када га доноси апсолутни монарх, када је до његовог доношења постојала апсолутна монархија.

Аргументи за потврдан одговор су: до часа доношења и ступања на снагу устава „сва власт је концентрисана у рукама монарха. Сам он врши власт. Непосредно или преко органа који су њему одговорни за рад”. У монархијском и неуставном државном уређењу „монарх је надлежан да сам доноси законе”. Надлежан је „да законима мијења државно уређење и све дјелове поретка”. Било да је у цјелини „уређен обичајним правом било и његовим прописима”. „Закони се налазе над обичајним прописима, а новим законом може се мијењати сваки стари закон”.

„То се управо догађа доношењем октроисаног устава”. Монарх је надлежан да сам доноси устав, јер је надлежан да прописује државно уређење. Доношењем устава чини оно зашто је надлежан у моменту када то чини. У тим условима регуларан је, у том смислу правилан, октроисани начин доношења устава.

Нема ниједног ваљаног аргумента да овај начелни одговор уставноправне науке не важи за начин доношења Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. Наравно, било би демократскије да је донесен од народа или његових слободно изабраних представника. Али, једно је који би поступио био демократскији, а друго је је ли регуларан, у том смислу и правилан, и мање демократски начин доношења устава².

Сигурно је, међутим, да је историјски и цивилизацијски вишестрано боље и корисније што је Устав донесен на октроисани начин него да није донесен!

Начин доношења Устава, као и било којег другог правног акта, није мјера за оцјену његове садржине, вриједности и стварног значења у историји. То му одређују садржина и стварни ефекти које продукује за врије-

² Видјети о овом: проф, др Јован Стефановић, *Уставно право*, Загреб, 1950, стр, 29/30.

ме важења. Вриједност и стварни значај и значење Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године, дакле, исправно је цијенити једино по његовој свеукупној садржини, каква она објективно јесте, и по томе колико је његова садржина одговарала ондашњим потребама и интересима црногорског народа и државе, какве је промјене произвео у стварности, а не по начину његовог доношења. Онолико колико одговара егзистенцијалним интересима црногорског народа и црногорске државе, колико је прогресивног продуковао у реалности Црне Горе, вриједан је и значајан, па и када је донесен на октроисани начин. Начин доношења, било какав је, не може му одузети ништа од вриједности које има, нити додати.

III

САДРЖИНА УСТАВА ЗА КЊАЖЕВИНУ ЦРНУ ГОРУ ОД 1905.

Одредбе Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године систематизоване су у 222 члана, распоређене у 15 дјелова и *Прелазним наређењима*. Доминирају цјелине: облик владавине, облик организације власти, надлежности и међусобни институционални односи кључних органа у вршењу власти и права црногорских држављана.

Уставно је уређен круг питања који је стандардно уређиван у тадашњим уставима европских држава.

Написан је јасно. Свака норма у њему садржи само једну мисао.

Као и сваки други устав, и први црногорски Устав од 1905. године слојевите је садржине. Саздан је од више склопова идеја и начела, чији се кругови дејства узајамно допуњавају, релативизују, ограничавају, некада и пресијецају. То искључује основ да се оцјена о њему као цјелини, као и о цјелини било којег устава, изводи на основу садржине само неког његовог дијела. Ниједан његов сегмент, као ни било ког другог устава, није и не може бити репрезентант њега као цјелине. Али, за разлику од тада важећих устава развијених европских држава, у којима се налази и понека филозофско-правно-политичка максима, у Уставу за Књажевину Црну Гору од 1905. године само су одредбе чисто регулативног карактера.

Уставно је утврђено да је Књажевина Црна Гора „нашљедна уставна монархија са народним представништвом” (чл. 1). Монархија није креација Устава. Изњедрила ју је и учврстила црногорска историја. Дубоко је тада била укоријењена у црногорско друштвено ткиво и у народну свијест. Народ је прихватано и поштовано. Устав је преузео из живота.

Монархије и монархијски облик владавине тада су доминирали у Европи.

Дотадашња апсолутна монархија замијењена је уставном монархијом; монархијом са уставно ограниченом влашћу, не само монарха већ и свих других државних органа. У односу на доуставно стање, велики је то напредак, историјски врло значајан.

Утврђени су јединство и недјељивост територије државе. Споразум владоаца и Народне скупштине једини је начин мијењања граница државе.

Устав не именује облик организације власти који установљава. Облик организације власти није именован ни у већини тадашњих европских устава. Директно именовање више је предмет теоријске обраде устава него уставних норми.

Уставом су установљени систем органа власти, компетенције сваког од њих и њихови односи. Систем који је заснован на начелу подјеле власти. Чине га органи: Књаз/Господар, као шеф државе, Народно представништво/Народна скупштина, Министарски савјет/Влада, Државни савјет, Главна државна контрола и независно судство. Утврђено је да све три установљене власти – законодавна, извршна и судска – имају право и дужност да власт врше у границама својих уставно одређених надлежности, са обавезом да вршење укупне државне власти буде резултанта или израз споразума законодавне и извршне власти и примјене закона од независног судства; да воља једног органа не буде императив за друге, а да судови суде само на основу и у оквиру закона, да буду подређени само законима.

Ограничено вријеме омогућава да искажем само пресјек уставних одређења о три кључна органа власти и њиховим односима.

1) ШЕФ ДРЖАВЕ – КЊАЗ ГОСПОДАР И КРУГ ЊЕГОВЕ ВЛАСТИ

Прва одредба о шефу државе утврђује: „Књаз Господар поглавар је државе и као такав има сва права државне власти, а врши их по одредбама овога Устава. Његова је личност неприкосновена и неодговорна. Он не може бити тужен” (чл. 2). Ово утврђење примјерено је природи монархијског облика владавине.

Потпуно идентично је у чл. 40, став 2. Устава за Краљевину Србију од 1903. године. У свим тадашњим уставним монархијама уставно је одређено да је монарх шеф државе.

Неодговорност и некажњивост владара опште је правило свих монархија, а не уникатност и оригиналност црногорског Устава. У чл. 5. тада

важећег норвешког устава чак се прописује: „Личност краљева је света; он се не може кудити и судити”. У тада важећим уставима других европских држава прописује се: Грчке – „личност краљева је неодговорна и неповредива” (чл. 29); Белгије – „Личност краљева неповредна је” (чл. 63); Румуније – „Личност владаочева је неповредна” (чл. 92).

Није у Уставу написано, не би било ни примјерено да се то у њега уписује, али је извјесно да и Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године – као и сваки други устав широм свијета, ранији и савремени – подразумева да је по *моралном* закону Књаз Гоподар одговоран за благовремено и правилно коришћење права уставно му датих и за досљедно извршење дужности. У моралном смислу није ни неприкосновен, ни неодговоран.

Два дијела прве реченице цитиране одредбе црногорског устава исказују два принципа. Апострофирање само првог дијела реченице, а изостављање да се тај дио реченице истовремено мисаоно и садржински спаја са другим дијелом реченице, води кривом закључку. Нажалост, то се распрострањено чини. Без другог дијела исте реченице, њен први дио исказивао би, утврђивао би, да „сва права државне власти” *изворно* припадају Књазу, да је његова власт неограничена у *свом бићу* и да његова влашћења за вршење власти *извиру из његовог положаја* као поглавара државе, а не да су му Уставом дата, да Устав владарски положај надређује конституционалном принципу модерне државе, а не да је конституционални принцип надређен владарском положају. То, међутим, није садржина цјелине одредбе. Нити је то њено мисаоно значење. Други дио реченице, наиме, утврђује да „сва права државне власти” које има Књаз Господар мора вршити стриктно по одређењима у Уставу. Утврђује да конституционални принцип одређује и границе и начин вршења „права државне власти” Књаза Господара. Принцип који је синтеза трију елемената: демократског, правног и политичког. Тај дио реченице је најбитнија одредница цитиране одредбе.

То потврђује и принцип еnumerације чијом примјеном су одређене надлежности Књаза Господара у Уставу; принцип који сам по себи изражава и потврђује ограничавања и који је констатуционализован у низу других одредаба у Уставу. Међу њима су и одредбе којима је прописано да Књаз Господар уставно одређено му право да проглашава законе и буџете, може вршити само под условом да их је усвојила Народна скупштина и да акт Књаза Господара нема правно дејство ако нема „премапотпис надлежног министра” (чл. 108, став 2).

Није, стога, утемељено сто година континуирано тврђење да је Уставом утврђено да власт Књаза Господара „извира сама по себи из положаја владоаца” и да „ничим није ограничена”.

Конкретне надлежности Књаза Господара примјеном принципа еnumerације прецизно су уставно утврђене. То су: „потврђује и проглашује законе”; „Никакав закон не може важити док га Књаз Господар не прогласи” (чл. 4); „врховни је заповједник све земаљске силе” (чл. 5); територија (уставна терминологија „државна област”) Књажевине Црне Горе „не може се ни раздвојити, ни отуђити”, нити се њене границе „могу смањити, ни размијенити без споразума Књаза Господара са Народном скупшти-ним” (чл. 36); „заштитник је свијех признатих вјероисповијести у Црној Гори” (чл. 6); „заступа земљу у свијем односима са страним државама”; „оглашује рат, закључује уговоре мира и савеза и саопштава их Народној скупштини, уколико и кад интереси и сигурност земље то допуштају”. „За трговачке уговоре као за оне чије извршење изискује ново плаћање из државне касе, или измјену земаљскијех закона или којима се ограничавају јавна и приватна права црногорскијех држављања, потребно је одобрење Народне скупштине” (чл. 7); „поставља све државне чиновнике”; „У његово име и под његовим врховнијем надзором врше своју власт сва надлештва у земљи” (чл. 8); „даје војне чиновне према одредбама закона” (чл. 9); „има право ковања новца” (чл. 10); „даје ордење, титуле и друга одличја” (чл. 11); „има право амнестије... помиловања у кривичнијем дјелима...” (чл. 12. и 13); „сазива Народну скупштину у редован или ванредни сазив... отвара и закључује сједнице Народне скупштине, лично пријестоном бесједом или преко Министарског савјета својом посланицом или указом”; „има право да одлаже сједнице Народне скупштине, као и право да је распусти”. „Указ о одлагању и распуштању Народне скупштине премапотписују сви министри”. Рок одлагања „не може бити дуже од три мјесеца у једном сазиву”. „Избор посланика мора бити наређен најдаље у року четири мјесеца” од распуштања (чл. 17. и 66);³ поставља чланове

³ Да „законодавну власт врше заједнички народно представништво и монарх”, и да монарх „потврђује и проглашује законе”, прописују изричито устави: Србије од 1903. (чл. 33. и 43), Белгије (чл. 26. и 69), Грчке (чл. 22. и 36), Румуније (чл. 32. и 93). Сви они и Устав Норвешке прописују да је личност монарха неприкосновена и неодговорна. Устав Норвешке употребљава формулацију: „Личност краљева је света; он се не може кудити ни тужити” (чл. 6). Сваки од њих прописује, такође, да је право владоаца да сазива, одлаже и закључује засједања народног представништва и да га може распустити.

(6) Државног савјета и из њихове средине његовог предсједника (чл. 118); поставља судије (чл. 145); идентично као и Скупштина, може предложити „да се у Уставу што измијени, допуни или протумачи”, са обавезом да се у том предлогу „морају именовати оне тачке Устава које би се имале измијенити, допунити или протумачити” (чл. 219); цивилна листа Књаза Господара, одређена законом, не може се смањити без његовог пристанка (чл. 35).

Суштина заклетве црногорског Књаза Господара, чији је текст утврђен у одредби чл. 22. Устава Црне Горе јесте: давање обавезе да ће владати „по земаљском Уставу и законима”.

Цитираним уставним одређењима двоструко је одузет апсолутизам Књазу Господару. *Прво*. Његова доуставна безгранична власт, веома битно је сужена. Одузето му је право да самостално доноси законе, да врши судску власт, да самостално доноси или мијења судске одлуке. Када се има у виду да је законодавна власт најзначајнији сектор власти у држави и да је искључење владара из вршења судске власти фундаментално значајно, ништа друго да му није одузето него само то двоје, основано је казати да је Уставом његова власт сведена, мјерено по значају за народ и државу, на знатно мањи дио његове доуставне власти. А одузета му је и власт да по својим критеријумима даје „државна звања и плате чиновника у државној служби” (по Уставу то се утврђује само законом – чл. 194). Није претјерано рећи, уставно му је, у односу на доуставно стање, власт сведена на „остатак дотадашње власти”. „Остатак” који по обиму није мали, али ни већи од обима власти одређене владарима у већини тада важећих устава европских држава. *Друго*. Одузет му је доуставни апсолутизам *начина* вршења повјерене му власти. Одузет му је изричитим уставним налогом, уставно утврђеном обавезом, да власт која му је дата у надлежност, врши „по одредбама устава”. Воља Устава и у том погледу издигнута је изнад воље Књаза/Господара. То обухвата и уставну обавезу да у вршењу повјерене му власти поштује уставно утврђена „права црногорскијех држављана”, уставно установљени парламентарни систем организације власти, независност судске власти, уставно и законски утврђене компетенције других органа власти.

У вези са овим, подсјећам и на утврђење највећег уставноправног ауторитета на балканским просторима проф. др Слободана Јовановића, да је „монарха немогуће ограничити на улогу шефа управне власти; он мора

имати учешћа у вршењу и друге две власти”⁴, те да то произилази из природе монархије. Може се размишљати у којој мјери је Јовановић претјерао у оцјени и зашто је то учинио, али се не може основано негирати да је ова његова оцјена озбиљно упозорење да се дубоко размисли на чему се темељи оцјена да је црногорски Устав од 1905. дао превелику власт Књазу Господару, да га је устоличио „као самодржца”.

Већина права у датом низу истовремено су и уставно утврђење дужности Књаза Господара.

Уставно одређење одредбом у чл. 108. став 1. даје основ да Скупштина, путем реализације обавеза министра који је „премапотписао акт” Књаза Господара, посредно контролише и вршење власти Књаза Господара, како са становишта круга његових овлашћења, тако и са становишта уставно прописаног начина вршења тих овлашћења. Иако то није малог значаја, тачно је да тиме и другим уставним одређењима није ни правно ни институционално обезбијеђено спречавање да Књаз Господар не злоупотребљава уставно му дата права и дужности. Али јесте у истој мјери у којој је то осигурано у већини тадашњих устава европских монархија. Зато тврдња да „нота апсолутизма” одликује концепцију и садржину Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године зато што није осигурао спречавање могућности „разних злоупотреба” Књаза/Господара, да зато има малу вриједност, тачна је за њега таман толико колико и за сваки други ондашњи устав. Та тврдња могла би бити прихватљива као исправна када би устав, као акт, уопше могао спријечити злоупотребе. Он то не може спријечити. Тако исто стоји и са тврдњом да право црногорског владара да распушта Народну скупштину, само по себи и аутоматски, посланике приморава на послушност према њему, јер нема устава који то право не утврђује било за владара било за владу, а у свим државама свијета, изузев Француске, распуштани су парламенти. У Францукој није распуштан парламент, али и у њеним уставима та могућност је континуирано прописивана.

Стварносно гледано, констатовани уставно одређени „круг власти” црногорског владарца није одударао ни од тадашње социјално-психолошке усмјерености народа. Традиционални патријархални и ауторитарни менталитет црногорског народа, у тадашњости, неписменог и у смислу знања слова и у дубљем политичко образовном смислу, доминантно сељачког, преферирао је неприкосновену улогу Књаза Господара и ауто-

⁴ Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, том 8, *О држави*, Београд, 1990, стр. 275.

ритарни поредак. Такав менталитет усмјерава да се прихвата и тражи да Књаз Господар има рјешавајућу ријеч, да је он гарант правде и правичности, сигурнији од свих других. Усмјерава у том правцу више него на рационално одупирање традицији.

Претходно приказаним *радикално је промијењено и дотадашње схватање о изворишту и карактеру власти монарха. Промијењено је на линији тадашњих цивилизацијских схватања и достигнућа.*

Гледано упоредно, *сви набројени елементи круга власти Књаза Господара одређени су у границама уставних одређења круга власти монарха у ондашњем времену важећих устава европских држава. Ништа преко тога.*

Утврђен је и један низ *забрана* и за Књаза Господара. У доуставном периоду било је незамисливо правно изрицање забрана Књазу Господару. Поред забрана *имплицитно* исказаних одредбама којима су утврђена његова права (да не потписује законе који нијесу изгласани у Скупштини и на прописани начин, који су супротни Уставу итд.), и *експлицитно* уставно му је забрањено:

- да се противно Уставу мијеша у послове других државних органа;
- да наредбама, указима и другим актима или понашањем обустави примјену Устава или појединих његових дјелова (чл. 218);
- да утиче на рад судова и да повређује судску независност (чл. 142);
- да прекида истраге и суђења у току (аболиција) „код неполитичкијех криваца”.

Констатована уставна одређења о правима и дужностима Књаза Господара вриједна су и по достигнућима ограничења и забрана, али више по томе што је њима отворен процес који је у другим државама, у наредним фазама њихове уставности, довео до преображавања уставне монархије у правцу све веће њене демократизације и зријевања услова за замјену монархије републиканским обликом владавине. Тај процес у Црној Гори *насилно* је успораван ратовима (1912, 1913, 1915-1918), а његов ток нагло је *прекинут* нелегалним и нелегитимним укидањем црногорске државе (1918).

Без основа су, дакле, цитиране тврдње, да је по Уставу од 1905. књаз Никола „апсолутни” носилац власти, да је „воља владаочева и даље остала извор и уток сваке власти” и да се тим уставом у Црној Гори „није ништа промијенило” у систему власти и начину њеног вршења.

У тексту Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године нема утемељење ни тврдња да он утврђује да је владалац „самодржац”, нити тврдња да тај Устав „много заостаје за Уставом за Краљевину Србију од 1903. године” који је „узор демократије у свом времену” и који „своди

власт владоаца у праве границе”. Немају утемељење зато што су у *оба устава битна овлашћења владара идентично утврђена*. Идентичност њихова казује да констатована тврдња није спојива с чињеницама, научним принципима и научном истином.

Нема потврду ни тврдња да је Устав положај Књаза утврдио тако да је он „у стању да утиче и обезбиједи да се донесе закон какав он хоће, да учини да се донесе судска одлука какву он жели и да се та одлука промијени”, како се без иједног доказа тврди у историографској и правној литератури. Ту тврдњу негирају и уставна одређења и конкретни резултати његове примјене у пракси (који ће бити приказани у наредном излагању). Резултати који доказују да је ријечју „потврђује” у формулацији „потврђује и проглашава” законе, у ондашњем уставном животу у Европи и у Црној Гори, исказивана обавеза владоаца да прије него што прогласи закон утврди да је закон који проглашава донијело народно представништво, да га је донијело на прописани начин и да је он сагласан са његовом садржином, што је оцјењивано као психолошко-политички утицајно на грађане да законе поштују.

2) КРУГ ВЛАСТИ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

„Круг власти Народне скупштине” уставно је утврђен сагласно садржини начела у одредби чл. 3, у којој је прописано да Народна скупштина и Књаз Господар врше законодавну власт. Утврђен је овим уставним одређењима: „Никакав закон не може бити без пристанка Народне скупштине: издат, укинут, измијењен или обавезно протумачен” (чл. 73). „Скупштина може иницирати доношење, измјену, допуну или обавезно тумачење закона” али „формални пројекти закона произилазе само од Владе” (чл. 78). *Народна скупштина има право да „мијења и допуњава” сваки пројекат закона добијеног од Владе* (чл. 88). Народна скупштина има право предлагања измјена и допуна или тумачења Устава. Једино она доноси одлуку о измјени, допуни и тумачењу Устава (чл. 219 и 220). „Без одобрења Народне скупштине не може се ни у којем случају дација или какав порез или прирез установити ни постојећи измијенити” (чл. 77). Без сагласности Народне скупштине „не може се ни отуђити”, „ни смањити, ни размијенити” територија Црне Горе (чл. 36). „Народна скупштина одобрава сваке године државни буџет, који вриједи само за ту годину” (чл. 158). Без њеног одобрења нема буџета усвојеног за односну годину. Ако она „није могла да утврди нови буџет прије почетка рачунске годи-

не, она ће продужити привремено буџет истекле године све док нови буџет не буде утврђен” (чл. 161). У пракси је, у раду и Народне скупштине и Књаза Господара, ово одређење протумачено да се продужава важност буџета из претходне године, „по дванаестинама”, док се не донесе нови буџет. Продужавање буџета истекле године, дакле, у власти је Скупштине (чл. 161). У случају да је Скупштина разматрала предлог буџета и да није одобрила предлоге Владе, а да Влада након добијених објашњења и аргументације Скупштине не прихвати њене предлоге, ни ставови Владе немају снагу која обавезује, већ *по сили Устава*, а не по одлуци било којег другог органа, важи „буџет истекле године” (чл. 91 и 92). Продужење буџета из претходне године, дакле, може бити само ако Скупштина одбије предлоге Владе. Влада и Скупштина су равноправни у тој ситуацији. Нема надмоћи Владе и Књаза. „Држава се не може задужити” без одобрења Народне скупштине, сем ако то „захтијева пријека потреба земаљска” у случајевима када се Црна Гора „налази у таквијем ванредним приликама да није могуће сазвати Народну скупштину” (чл. 93). Народна скупштина даје „одобрење” за закључење са страним лицима „трговинских уговора” као и оних „чије извршење изискује какво плаћање из државне касе или измјену земаљскијег закона или којима се ограничавају јавна и приватна права црногорскијех држављана”, а чије закључивање у надлежности Књаза. (чл. 7). Само са одобрењем Народне скупштине може се државно имање или приход са њега заложити или отуђити и оптеретити (чл. 164).

„Скупштина има право да позове министре или одређене повјеренике, да јој даду потребно обавјештење. Они су то дужни свагда учинити, осим случаја кад би извјесно саопштење било од штете за земаљске интересе, јер је државна тајна, или би се тијем наудило користима Црне Горе кад би се прије времена саопштило” (чл. 86). „Влада је дужна дати скупштинским одборима на њихово захтијевање потребно објашњење” (чл. 85).

„Скупштина има право анкете као и истраге у изборнијем и чисто административнијем питањима” (чл. 95) У раду Скупштине ово одређење је протумачено тако да има право анкетног прегледа финансијског пословања свих државних органа, укључујући њихово пословање прије доношења Устава.

„Народна скупштина може да прима „писане жалбе” о решаваним предметима, „али не и жалиоце”, и „писане молбе из народа, али не и молиоце”, заузимати ставове о захтјевима или предлозима у њима и своје ставове о њима достављати органима надлежним за њихово мериторно рјешавање (чл. 96).

Надлежност Скупштине, дакле, обимна је и обухвата најзначајнија подручја власти – доношење закона, промјену Устава, буџет, материјалне обавезе грађана према држави, државна задужења, располагање државним добрима („државним имањем”) и контрола путем својих анкетних тијела. Иако јој није дато право да из ње могу „произлазити формални пројекти закона”, њој припада најзначајнији, цеентрални дио законодавне власти – концептуално и садржинко уобличавање закона и да закон може постати само са садржином коју она усвоји.

Све је исто и на подручју вршења буџетске власти.

Скупштина, Влада и Књаз, дакле, уставно су стављени у односе узајамне зависности у вршењу законодавне и буџетске власти. Њиховим стављањем у положај узајамне зависности, Устав обавезује да дјелотворно сарађују, да само у њиховој сарадњи сваки од ових органа може остварити власт уставно му повјерену. Управо оно што је принцип парламентарног система – равнотежа законодавне и извршне власти. Ипак, уставно није отклоњена могућност да се узајамно блокирају. Али, узајамно блокирање искључивостима или злоупотребима, ниједан устав не може отклонити.

Укупност констатованих уставних одређења, дакле, негирају да је Устав установио Скупштину са положајем који је обавезује „да слуша књаза и владу”, како се тврди у историјско-правној и историографској литератури.

Само са изузетком – да формални предлози „закона произлазе само од Владе” – дакле, надлежност Народне скупштине, као законодавног и уставотворног органа, у Уставу за Књажевину Црну Гору од 1905. године, прописана је потпуно сагласно оновременим уставним стандардима о надлежности законодавног органа. Ти стандарди су конституционализовани у границама у којима су конституционализовани у преовађујућем дијелу тадашњих устава европских држава.

Одступање је од тадашњих уставних стандарда и начела парламентаризма недавање Скупштини права да самостално утврђује предлоге закона. Са апстрактног и изоловано гледаног моделског становишта парламентаризма, то је кршење парламентаризма. Уставно утврђење да Скупштина има право да „мијења и допуњава” законске пројекте добијене од Владе, као и практично – животно искуство, не само оновремено већ и савремено, међутим, веома релативизују и домет и значај тог одступања од моделског обрасца парламентаризма. Опредјељују да оно има мањи значај, мању фактичку тежину, него што изгледа када се закључује искључиво са моделским приступом. Право да мијења и допуњава законске пројекте

Владе за остваривање законодавне функције Скупштине знатно је садржајније, дјелотворније и много значајније од права да утврђује предлоге закона. То право, наиме, Скупштини пружа потпуну могућност да у законски текст угради све, апсолутно све, што би уградила у нацрт и предлог закона и да пројекте добијене од Владе из основа мијења. А практичко-животно искуство, свуда у свијету, тада и сада, релативизује значај означеног одступања од модела парламентаризма и недостатак означеног права законодавног органа, тиме што искуство, свуда у свијету, тада и сада, казује: законодавни органи у парламентарном систему врло, врло изузетно појављују се као предлагачи закона и онда када им је то право загарантовано. Казује да то право у реалном животу више егзистира као декларисана могућност него као реално оствариво право. У протеклој деценији Скупштина Републике Црне Горе, на примјер, има уставно право да предлаже законе. Од 1992. године до сада, донијела је стотине закона. Она је, међутим, била предлагач свега неколико закона тематски ограничено искључиво на материју финансирања политичких партија и изборе. Закона који се доминатно тичу политичких партија. Када је тако сада, када Скупштину чине готово искључиво лица са високим образовањем, када постоје електронски облици информација и комуникација, повољнији информациони системи и технички услови, када посланици професионално врше посланичку функцију, није претјерано рећи да би прије један вијек прописивање права Скупштини да предлаже законе била више декларација и декорација него реално право. Прописивање тог права не би у реалном животу увећало стварну улогу тадашње Скупштине.

Констатујем и један податак: садржина 8 књига, са 6.232 странице *Стенографских биљешака* о раду тадашње Скупштине на њеним засједањима од 1906. до 1914. године казује да у читавом периоду функционисања ондашње *Црногорске народне скупштине* (у *Стенографским биљешкама* тако је стално именована, вјероватно као реакција на предлог посланика др Марушића да се зове Српска народна скупштина) нема ни једног исказа, па ни макар узгредне напомене, да Скупштину спутава да врши законодавну функцију то што нема право да формално подноси предлоге закона. Она је само два пута користила своје право да иницира законско уређење питања одређених у иницијативама и обје њене иницијативе Влада је реализовала.

У реалности, дакле, то одступање од парламентарних стандарда није имало негативних посљедица на вршење законодавне власти, положај и улогу посланика и Скупштине. Без чињеничног је покрића, дакле, глори-

фиковање значаја констатованог одступања од парламентарних начела. Без чињеничног утемељења је и тврдња да означено одступање, једно једино од парламентарних начела, има толико велики значај да потпуно деградира улогу Скупштине у систему вршења законодавне власти и да је довољно да се негативно оцијени ондашњим црногорским Уставом установљена варијанта парламентарног система. Или чак да је довољан доказ да Уставом за Књажевину Црну Гору од 1905. године и није установљен парламентарни систем, на какву се тврдњу такође наилази, мада ређе, у литератури.

Упоређење цитираних одредаба о кругу власти Народне скупштине и садржине одредаба у чл. 52. став 2, 116, 118, 119, 121-124, 173. и 174. у Уставу Србије од 1903. године, којима је утврђена надлежност Народне скупштине Србије, даје резултат: круг власти законодавног органа суштински је подударно одређен у том Уставу Србије и црногорском Уставу од 1905. Неке одредбе су идентичне и по формулацијама. Разлика између них је у томе што се Уставу Србије утврђује „да право предлагања закона припада и једноме и другоме чиниоцу законодавне власти” (чл. 34), то јест, краљу и Скупштини, што му даје предност. Али, ту предност знатно умањује изричито *искључење права* Скупштини Србије да самостално одлучи да у претрес узме предлог било којег закона, па и *предлога који је она утврдила*, док га „најприје не проучи Државни савет и не поднесе о њему Скупштини своје мњење” (чл. 111). Рјешење које омогућава да Државни савјет заустави разматрање сваког законског предлога, па и утврђеног од Скупштине. То је такође одступање од парламентарних начела, са ефектима који су по могућностима спутавања законодавног органа слични ефектима приказаног одступања од парламентарних начела у Уставу Црне Горе.

Постоји битна разлика између Устава Црне Горе и Устава Србије од 1903. године. Разлика која даје демократску предност Уставу Црне Горе. Састоји се у томе што се у означеном Уставу Србије прописује да Скупштина „не може предложене поједине партије буџета повећавати” (чл. 173, став 4), док је у црногорском Уставу Скупштини дато право да она може повећавати сваку буџетску партију.

3) СУДСКА ВЛАСТ

Устав утврђује да је „судство независно”. Судови „правду изричу у име Књаза Господара”, а „суде и рјешавају по законима земаљскијем”. „Судије поставља Књаз”. „Судија може бити само онај црногорски држављанин који је, уз друге законске услове за државну службу, редовно

свршио правни факултет”. „За предсједника и чланове Великог суда тражи се да су служили најмање 6 годинна као судије обласнијех судова”. Судови су „капетански, обласни и Велики Суд”. У законом одређеним варошима „капетанску судску власт врше општински судови”. „Никакав суд ни судско надлештво не може се установити друкчије осим путем закона” (чл. 142-146, 148, 154).

Утврђује се сталност судија. Судијама је гарантовано да само „по закону о судијама” „могу бити премјештени, отпуштени и пензионисани” (чл. 145, став 2).

Три начела поступка пред судом уставно су утврђена. То су: начело да је „суђење јавно осим случаја гдје суд нађе да ваља искључити јавност ради морала и ради реда; обавеза (начело) да се у свакој пресуди и у сваком рјешењу „морају навести разлози и законске одредбе на којима су они засновани” и начело (обавеза) да оптужени за злочин „мора имати браниоца од када се под суд стави”, са правом „оптуженог да одреди себи браниоца”, а ако га не одреди, „сам суд ће му га поставити” (чл. 150-152).

Уставни је налог да се рад судова заснива на начелима: законитости, једнакости грађана пред судом и забране повратног дејства закона. Ово посљедње начело исказано је у одредби којом се прописује да „закон нема повратне силе на штету права стеченијех ранијим законима” (чл. 147).

Ни једно од ових рјешења не одступа, ни у нијанси, од уставних стандарда у ондашњим уставима европских држава.

Сва ова рјешења садржи и Устав Србије од 1903. у чл. 146, 147, 152, 153, 154, 156, 157. Шири тематски обухват одредби о судској власти у Србији може се објаснити и тадашњим већим степеном развијености Србије.

4) ОБЛИК ОРГАНИЗАЦИЈЕ ВЛАСТИ – ПАРЛАМЕНТАРНИ СИСТЕМ УСТАВНЕ МОНАХИЈЕ

Приказана укупност садржине Устава за Књажевину Црну Горру од 1905. године, о органима власти, њиховим надлежностима и институционалним односима, поуздан је основ да се закључи: Уставом за Књажевину Црну Гору од 1905. године установљен је облик организације власти који одликују: подјела власти; подређеност свих грана власти уставним одређењима; најзначајнија улога у вршењу законодавне власти припада представништву народа; искључење, нормативно и у животу, права шефу државе и Влади да доносе законе и буџете које није усвојила Скуп-

штина као представништво народа; знатна иако не искључива политичка одговорност министара и Владе Скупштине; право Скупштине да врши општу политичку контролу рада Владе, без права да диригује Влади у вршењу оперативно-управних послова; могућност и право Скупштине да исказује неповјерење Влади, без аутоматске правне обавезности, а са политичким и моралним дејством према монарху, са снагом политичко-моралног притиска на њега да размотри опортуност даљег опстанка Владе у датом персоналном саставу; могућност постојања различитих политичких струја у раду Скупштине, у процесима доношења скупштинских одлука и утврђивања ставова, укључујући настајање групација подршке или опозиције према Влади; опструкција као облик политичке борбе у парламенту; одсуство мијешања других грана власти у вршење судске власти.

Установљен је, дакле, облик организације власти у којем се законодавна власт врши у мрежи равнотеже и међузависности воља Скупштине, Књаза и Владе – три стуба законодавне власти. У којој Скупштина има кључно мјесто. Њено је право да може из основа мијењати сваки пројект закона који јој је поднијела Влада, једино уставно овлашћена да подноси „формалне пројекте закона”. Али у којој јаку моћ имају и монарх и Влада. Мрежи у којој сва три чиниоца законодавне власти своје уставно повјерене функције врше самостално и слободно, на начин сагласан законима, али воља ниједног од та три чиниоца, изражена кроз донесене одлуке, није императив за друге два. Али, одлуком сваког од три чиниоца зауставља се супротна одлука другог. Другачије речено, никоме не припада пуна законодавна власт. Књаз и Влада могу спријечити да не постане закон изгласан у Скупштини, али и Скупштина може спријечити да не постане закон оно што хоће Књаз и Влада, или оба та субјекта заједно, а Скупштина то не жели. Узајамно заустављање и ограничавање која не дају надмоћ Књаза над Скупштином, већ успоставља равнотежу која искључује да један чинилац законодавне власти другом одузима право и могућност да врши уставно му повјерени круг послова у законодавној сфери.

Закони су резултантна или израз, дакле, усаглашених воља и опредјељења сва три чиниоца законодавне власти.

Облик који је оствариван и у реалном животу Црне Горе у читавом периоду од 1906. до 1914. године.

Облик организације власти, са тим одликама, моделски оцијењено, јесте – парламентарни систем уставне монархије. У теорији познат као „дуални модел” парламентарног система. Као једна особена варијанта парламентарног система. Модел чија је особеност у томе што су министри

појединачно и влада као цјелина одговорни и владару и народном представништву⁵.

5) ПРАВА ЦРНОГОРСКИХ ДРЖАВЉАНА

Одредбе о правима држављања су у четрнаестом дијелу системско-структурне уставне композиције. У већини тада важећих устава европских држава одредбе о правима грађана су у првим дјеловима. Када се има у виду да је редосљед елеменат концепције, не може се рећи да је четрнаести дио одговарајуће мјесто правима грађана.

Међутим, вриједност и значај одредаба о правима грађана и однос доносиоца Устава према људским правима исправно је оцјењивати по њиховој садржини, а не по мјесту одредаба о њима у системско-структурном реду.

Листа „уставних права црногорскијех држављана” уставно утврђена и гарантована (чл. 196-217) подударна је, обимом и садржински, са стандардним листама уставно зајамчених права грађана у ондашњим културно и економски развијеним европским демократским државама⁶. *У вјерским правима и изборном праву које није условљено имовинским цензусом је испред гарантованих у свим уставима у окружењу. По гаранцијама слободе штампе, слободе безбједије и законом донесеним истовремено када је донесен Устав, и по установљену права азила, испред је већине ондашњих устава европских држава.*

Утврђени су и загарантовани: једнакост пред законом црногорских држављана, лична слобода, слобода савјести, слобода „вјерозаконскијех обреда” свих признатих вјероисповијести; слобода исказивања, у границама закона, „мисли говором, писмом, штампом или сликама”; слобода штампе, са гаранцијом да „се само законом о штампи могу прописати цензура или нека превентивна мјера која спречава излагање, продају и растурање списа и новина”; неповредивост „тајне писма и телеграфскијех депеша, осим у случају рата и кривичне истраге”; слобода сакупљана у мирне зборове, са обавезом „управљања по закону”; слобода удруживања

⁵ Парламентарни систем не постоји свуда и увијек у чистом моделском облику. У његовом еволутивном развоју уставовљаван је и оствариван у више варијанри. Негдје и некада установљен је и оствариван са „јаким шефом државе”, некада и негдје са „моћном владом (кабинетски систем)”, а некада и негдје „са јаким политичким партијама”, што парламентарни систем у не малој мјери приближава систему „режима партија”.

⁶ Упоредити са означеним одредбама у тада важећим уставима Србије, Грчке, Румуније, Белгије, Норвешке и Швајцарске.

„у циљевима који нијесу противни законима”; право бирања народних посланика „без обзира колико плаћа дације” (чл. 48); право на бесплатно основно школовање „у јавнијем основнијем школама” (чл. 138); право обраћања „са молбама државнијем органима” и на жалбу „против незаконитијех поступака власти”; право на „иступ из црногорског држављанства пошто испуни своје дужности које је имао наспрам државе или наспрам приватнијег лица”; неповредивост стана, „осим у случајевима које је закон предвидио и начином како закон прописује”; неповредивост својине, „ма какве природе она била”, са изричитим уставним забранама да се „не може установити одузимање имања (конфискација)” и да „нико не може бити принуђен да своје добро уступи за државне или друге јавне потребе, нити се право приватне својине може ради тога ограничити, осим гдје закон то допушта и то уз накнаду”; право сваког да може бити позван на одговорност само под условима утврђеним законима и на начин „како је закон одредио”; лишење слободе и притвор дозвољени су само „у случајевима и по прописима које је закон предвидио”; нико не може бити суђен „док не буде саслушан или законитијем начином позван да се брани”; „никоме не може судити ненадлежни суд”; „казна се може установити само законом”, а примјењивати једино на дјела „за која је закон рекао да ће том казном казнити”; забрањено је изрицање смртне казне „за чисто политичке кривице”, осим „покушаја или извршења атентата на личност Књаза Гоподара и чланова Владалачког дома”; право општинама на самоуправу „сходно законскијем прописима”; право „странцима који се налазе на црногорском земљишту да уживају заштиту црногорскијех закона што се тиче њихове личности и имања”. Право које у ондашњој црногорској стварности, коју одликује и велики број лица која су бјегала од турских и аустријских власти и настањивала се на територији Црне Горе. Забрањено је издавати „чисто политичке кривце”.

Утврђена су и гарантована начела поретка: законитост, једнакост пред законима, забрана повратног дејства закона на штету грађана по ранијим законима, обавеза „свих и свакога” да поштује уставна одређења. Тиме су утврђене нормативне препреке држави да самовољно и противзаконито нарушава уставно гарантоване слободе и права грађана. Њихова садржина и њено дејство стварају културно-духовни амбијент квалитетно сасвим другачијим од доуставног, који чини реалним гарантована права.

Уставно је гарантован, дакле, скуп и склоп људских права од којих један дио произилази из захтјева људске правде, а други из захтјева друштвеног живота на више животних поља. На подручјима различитих ви-

дова људског дјеловања, права чија је природа еманципаторска. Скуп и склоп права и начела поретка који има тадашње историјско, политичко, религијско, филозофско оправдање. Њиховим гарантовањем је црногорски Устав од 1905. године на нивоу демократских потреба Црне Горе на почетку XX вијека. Наравно, као и у сваком другом уставу, тако и у овом црногорском, претпоставка је континуирано активно дјеловање којим се обезбјеђује њихово остваривање. Без тога од ниједног устава, па ни од овог црногорског, не може се тражити да учини више од зајамчивања, уставовљења институција којим се зајамчено може остварити и утврђења обавезе предузимања претпостављених активности.

Устав рецепира концепцију да држава гарантује права и слободе, а не да их даје. Тада прави преокрет у духовности.

Гарнтовањем описаних људских права створена је правна основа и обавеза да се закони и поредак у цјелини изграђују са њиховим поштовањем. Да се уздижу правцем оновремених цивилизацијских вриједности.

Гарнтовањем приказане листе права црногорским грађанима и означених начела поретка, Устав је знатно ограничио укупну државну власт у Црној Гори, што и јесте главни смисао, основна суштина идеје устава и уставности.

Подсјећам на утврђење француског уставног теретичара који је написао: „Устав слободе” није само онај којим се „установљава либерални режим него и онај којим се врши ограничење власти” (Г. Бурдеау).

Гарнтована права казују да је у црногорском Уставу, као и у другим ондашњим уставима других европских држава, усвојено логично и вриједно теоријско начело да се гарантовањем права појединца и осигуравањем њиховог поштовања, гарантује и осигурава слобода народа.

Двије чињенице говоре да је врх тадашње власти у Црној Гори том дијелу Устава давао велики значај. То су:

а) У *Распису свима обласним управама, предсједницима варошких општина и племенским капетанима*, који је 31. децембра 1905/13. јануара 1906. упутио министар унутрашњих дјела поводом доношења Устава, са наређењем да се обнародује и „објасни народу”, у приказу уставне материје на првом мјесту и релативно исцрпно написано је која права се уставно гарантују црногорским држављанима, и да су уставне одредбе о томе „драгоцјена тековина у свим уставним прописима”.

б) У уводнику првог броја листа *Уставност*, од 4. јануара 1906. године, у приказу садржине Устава, на првом мјесту су права црногорских држављана зајамчена Уставом. У приказу садржине Устава у истом ли-

сту од 28. септембра 1906, исцрпном прегледу зајамчених људских права дат је примат у односу на приказ организације државне власти и приказ уставних одређења о владаоцу.

IV

КРАТКО ВРИЈЕМЕ, НЕПОВОЉНИ УСЛОВИ, А ЗАВИДНЕ И ВРИЈЕДНЕ ПРОМЈЕНЕ ДОНОСИ ПРИМЈЕНА УСТАВА

Само приказом било којег правног текста, самог за себе, не може се потпуно освијетлити да ли и колико се његовим постојањем на папиру унапређује, модернизује државни и друштвени живот, колико је он вриједан и значајан. Његова пуна и права вриједност и значај, свуда и увијек, најпотпуније се утврђују по вриједностима које производи у реалном животу, које његови учинци остваре у реалности, на подручјима рјешавања друштвених проблема, на подручју духа, културе, услова живота, политичких процеса. „*Суштина права је сам живот људи, посматран с једне посебне стране*” (Савињи). Важи то и за Устав за Књажевину Црну Гору из 1905. године.

Устав за Књажевину Црну Гору примјењиван је у времену од краја 1905. до средине 1914. године. У том времену Црна Гора водила је два балканска рата, а унутар ње вођене су интезивне и жестоке политичке борбе око црногорског државног питања. Иако примјењиван релативно кратко вријеме и у врло неповољним условима, учинцима његове примјене *битно и прозитивно промијењена је доуставна стварност Црне Горе*. Битно је промијењен начин вршења власти, учињен је искорак у модернизацији државе, динамизиран је и садржински обогаћен друштвено-политички живот, у друштвена схватања и културно-духовни живот унесени су нови садржаји, отклоњено је подозрење других земаља узроковано уставном неуређеношћу Црне Горе. Савременик, врсни интелектуалац и дуго времена црногорски државник војвода Симо Поповић у својим *Меморарима* (стр. 474) о томе констатује: „*Земља која ће се и даље звати старим, славним именом и да дочека боље дане, и најбоље, неће и не може више никада бити оно што је била*”. Народна мисао, гласило противника доношења Устава и цијелог унионистичког покрета, 1907. године писала је: *настала су друга времена*. И по њиховој оцјени, дакле, Устав је доносио промјене које чине *ново вријеме* у Црној Гори. Само неколико констатација које илуструју казано.

Четири пута у том периоду народ Црне Горе бирао је чланове законодавног органа, као народне представнике – 14. септембра 1906, 31. октобра 1907, 14. септембра 1911. и 29. децембра 1913. (све по старом календару). Тиме је народ Црне Горе политички субјективизиран и у реалности.

Скупштина је донијела 76 закона којима је заокружен правни поредак државе Црне Горе на принципима тадашњег европског законодавства. Сваке године, изузев за 1907. годину, услед прекида рада Скупштине у марту и изузев за ратну 1913. годину, када Скупштина није ни засједала, Скупштина је разматрала и одобравала буџет.

Садржина закона и буџета које је Скупштина усвајала и садржила 8 књига *Стенографских биљезака*, са 6. 232 странице, које садрже исцрпан приказ улоге Скупштине у доношењу тих закона и буџета, казује да је Црногорска скупштина законодавну и буџетску функцију, уставно јој одређене, вршила самостално, по знању и савјести њених чланова, те да њихова садржина апсолутно негира у историографији и правно-историјским радовима доминатну тврдњу већ читав вијек – да је Скупштина била „само фарса Николином апсолутизму”, да је она „морала прихватити све што предложи владар или Влада” и да је и након доношења Устава „воља владоца и даље остала једини извор и уток власти”.

У обимним *Стенографским биљешкама* о раду Скупштине и у другим изворним документима нема ниједног доказа, па ни са карактером индиције, да је непосредно или преко Владе, у било којој фази рада Скупштине, Књаз/Краљ конкретним чињењима ограничавао слободу и уставну самосталност Скупштине или слободу скупштинског дјеловања појединих посланика. Нема доказа да је „загази(о) у неуставност” тим путем – како се неријетко тврди у литератури. Његова одлука 26. јуна 1907. о распуштању Скупштине досљедно је извршење уставних одређења, а не њихово кршење. Условљена је и *изнуђења* тромјесечним престанком рада Скупштине и у том моменту неотклонивим узроцима престанка њеног рада. Ниједном није ни прекршио овлашћење (чл. 75. Устава) да доноси прописе са законском снагом у ванредним приликама.

Свих 76 закона које је усвојила Скупштина, Књаз/Краљ је прогласио, без задржавања, иако се садржина већине од њих у знатној мјери разликовала од садржне пројеката које је Књажевска влада достављала Скупштини.

Стенографске биљешке поуздано казују да је у дебати на сједницама сваки посланик имао временску могућност и слободу да о свакој законској одредби и о свакој ставци у буџету исказе свој налаз, своје оцјене, мишљења, да подноси амандмане и предлоге, исказе своја политичка

гледања на политику која се исказује кроз буџет и да је Скупштина имала пуну слободу да одлучује сагласно утврђеним чињеницама и већинским опредјељењима посланика.

Скупштина није била, дакле, ни „аминашка”, ни „мамелучка”, ни од „влада намјештена да аминује што влада хоће” у процесима вршења власти, како јој се приписује у историографији.

При оцјени значаја остварене констатоване улоге Скупштине у вршењу законодавне функције ваља имати у виду чињеницу да је прописивање правног поретка „највиши израз правне моћи” у систему. То је „право заповедања... Воља законодавног органа важи безусловно као воља државности... Нема веће правне моћи него што је моћ прописивати правни поредак”, јер сви „сва права и све дужности заснивају на правним поретку” – како је утврдио научни великан у области теорије државе и парламентаризма Слободан Јовановић, а да је обезбјеђење посланицима да у раду законодавног органа исказују своја знања о разматраним проблемима, своја хтјења и опредјељења, своје предлоге и захтјеве, свој однос према раду, предлозима и захтјевима Владе и других, једно од битних обиљежја парламентарне демократије и вриједности парламентарног система – како утврђује савремени теоретичар демократије Норбет Бобио.

Све казано довољно је поуздан основ да се утврди: Црногорска народна скупштина од 1906. до 1914. године историјски је значајна утицајна институција ондашњег државног и укупног живота Црне Горе. Једна је од најзначајнијих институција у историји Црне Горе. Институција која обиљежава једну важну етапу у државном, политичком и свеукупном развојном успону државе Црне Горе. Битан је чинилац тог њеног успона, њене модернизације.

Казано не подразумијева, наравно, да је Скупштина радила на начин који је идеал парламентарног система. Напротив, на садржину, квалитет, начин и културу рада Црногорске народне скупштине, као и сваког представништва народа у свијету, одражавали су се и морали су се одражавати, стање у друштвеној основи и средини, политичка култура и знање посланика, и околности које су у великом нескладу са оним што су претпоставке за успостављање и функционисање најдемократскијег и најбољег парламентаризма. Између осталог, то су околности: општа неразвијеност тадашњег црногорског друштва, недостатак институција и грађанског друштва, релативно низак ниво политичке културе, недостатак политичког живота и здравог политичко-партијског плурализма, домина-

ција сиромашног и неписменог аграрног становништва, ратничка традиција, ауторитарни менталитет. Укратко: ниво друштвеног развоја и каквоћа друштвеног стања далеко су од друштва у којем је слободан појединац, ослоњен на слободне друштвене, политичке и културне институције, кључни чинилац политичких процеса и односа – далеко су од повољних услова повољних за постизање пунијег облика парламентарне демократије.

Тешко је замислити да је, у датим околностима, био могућ плодотворнији и знатно бољи рад Црногорске народне скупштине, нарочито у првом сазиву, када се континуирано одвијао оштар сукоб око будућности државе Црне Горе и када посланичка политичка култура дијела посланика није испољавана на висини захтјева парламентаризма, када је Скупштина изнутра разједана.

У времену примјене Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године састав Министарског савјета/Владе шест пута је именован. Предсједнике и министре Владе у два састава – владе под предсједниковањем Марка Радуловића и Андрије Радовића – Књаз је именовао на предлог часништва Скупштине, иако је уставно прописано да је њихово именовање искључиво у његовој компетенцији. У поступку именовања Владе др Томановића позвао је часништво Скупштине да судјелује у именовању Владе. Одлуком предсједника Скупштине позив је достављен Клубу посланика Народне странке, којем је припадао и предсједник Скупштине, да донесе одлуку. Клуб је одбацио позив Књаза. Документациона снага *Стенографских биљежака* о раду Скупштине доказује да су министри редовно учествовали на сједницама скупштинских тијела и на скупштинским засједанима. Одговарали су на посланичка питања, мада некада са кашњењем, и на скупштинске интерпелације. У *Стенографским биљешкама* нема ниједног податка који би макар само наговјештавао да је Министарски савјет испољио тенденцију да отежава остваривање права Скупштине, или да је повређује. Одлуке Скупштине о усвајању завршних рачуна без примједаба и извјештаји бројних скупштинских анкетних одбора, потврђују да је Министарски савјет/Влада буџете извршавао сагласно законским одређењима. Истовремено потврђују да је Министарски савјет дјеловао под том врстом контроле Скупштине. Надлежни министри и Министарски савјет, садржински и циљно *усклађено са законима*, са 111 објављених правилника, упутстава, правила, расписа, прописивали су начине рада у процесима извршења закона и других нормативних аката.

Прогресивне промјене у сферама друштвеног живота. Поред службеног гласила Владе, листа *Глас Црногорца*, већ у првим мјесецима по доношењу Устава почела су излазити још три листа: *Уставност*, на Цетињу, *Слободна ријеч*, у Подгорици, *Народна мисао*, у Никшићу. *Цетињски вјесник* почео је излазити 1909. године и излазио је до 1915. године. *Дневне новости* и *Дневни лист* излазили су на Цетињу 1914. године. *Народна мисао* и *Слободна ријеч*, независни од власти, незванична су гласила два сукобљена политичка табора – први Народне странке и унионистичког покрета, а други црногорских снага отпора унионистичком покрету.

Појава више гласила, само по себи, позитиван је резултат Устава, његове гаранције слободе штампе. У њима су сукцесивно исказивани захтјеви и предлози за рјешавање друштвених проблема, критика власти. У политички живот и комуникацију уведене су демократским садржајем испуњене ријечи, синтагме и категорије: право народа да утиче на власт и да је контролише; демократија; облик владавине; демократизација државе; политичка култура; народ као посебан ентитет у односу на државу и тако даље. Тога није било у доуставном периоду. То су ријечи, синтагме, категорије које изражавају дубље промјене у свијести друштвено уздигнутијих људи и које су утицале на квалитетно иако успорено мијењање свијести у народу. Све то није остајало, нити могло остајати, без утицаја на рјешавање друштвених проблема и садржинко уобличавање појединих одлука државних органа.

Доношење Устава и његово остваривање у животу увело је Црну Гору у круг уставно уређених европских држава. Произвело је промјене у погледима европских земаља на Црну Гору. Створена је слика о Црној Гори као уставно уређеној држави, као држави која је загарантовала стандардну скалу људских права, која је кренула путем учвршћивања уставности и законитости и независности судства. То јој је подигло углед у окружењу. Објективно, то јој је ојачало позицију у односима са другим државама. За Црну Гору то је од великог значаја у тадашњем њеном специфичном положају.

Укупност приказаног увјерљиво доказује да је учинцима примјене Устава остварен значајни развојни успон и искорак државе Црне Горе. То је непоречив доказ да је легитимна и прогресивна одбрана Устава, самосталности и независности државе Црне Горе од стране црногорских снага које је у уставним и политичким борбама од 1905. до 1918. године предводио књаз/краљ Никола, а не да је она „назадна”, „конзервативна”, „егостичким личним интересима мотивисана” – како се доминатно тврди у историографи. *Одбрана државе, њене самосталности и независ-*

ности, универзално је начело. Легитимна је. У црногорској традицији је и – најсветија дужност. Дужност је првог ранга сваке одговорне власти. Израз је егзистенцијалног императива. У том смислу у моментима опасности за опстанак државе има примат и пред обавезом да се у том моменту чињења мјере само по томе колико развијају демократију. По томе се утврђује и одговорност државника. Одррицање држави Црној Гори и њеној легитимној власти права на одбрану, гажење је слободе, права, правде, истине, етике, по четири мјерила: одређењима у црногорском Уставу од 1905, по међународном праву, правди, људском моралу. Насупрот томе, све битне чињенице које одликују процесе у Црној Гори у периоду доношења и примјене Устава казују да су деструктивна, разарачка, нелегитимна, у знатној мјери и нелегална, да су „духовна диктатура” (Живојин Перих) чињења и циљеви групације 16 црногорских студената, политички организованих у Београду, и унионитичког покрета у Црној Гори, а нијесу ни „демократска”, „прогресивна”, какве оцјене намећу већ сто година доминатне тврдње у историографији и правно-историјским радовина.

V

СУШТИНСКЕ КОНЦЕПТУАЛНЕ РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ЦРНОГОРСКОГ УСТАВА И УСТАВА ЗА КЊАЖЕВСТВО СРБИЈУ ИЗ 1869.

Тврдња да је Устав за Књажевину Црну Гору из 1905. године преписан Устав Србије из 1869. године доминира у садржини досадашњих историографских и правно-историјских текстова. Одатле је утиснута у свијест и схватања, „као пуна истина”, толико и тако да је и сада понављају чак и они који у црногорском Уставу налазе вриједности и који са елементима позитивне конотације оцјењују његов значај. Тврдња је *функционализована, ради чега је и измишљања 1906. године*, да докаже: а) да Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. вриједносно и демократски *заостаје пола вијека „за Уставом Србије од 1903”*, за кога у литератури важи оцјена да „представља за своје вријеме узор основног конститутивног акта парламентарне монархије, који је пружио основу за свестранији развој демократије”, и б) да то само по себи доказује да је „архаичан”, „безвриједан”, „ништаван”.

Ова тврдња и њена функционализација почетно је исказана 1906. године од противника доношења црногорског Устава. Исказана је од политичких актера у уставним и политичким борбама. То казује да је тврдња мотивисана политичко-интересним разлозима и циљевима. Из тих политич-

ких исказа, без критичке провјере, преузели су је и из рада и рад већ читав вијек понављају, као „пуну истину”, аутори историјских и правно-историјских радова. Било би добро да је то преузимање резултат само науци страног конформизма – чињенице да је лакше понављати прочитано него вршити суптилно научно истраживање и упоређивање политичких исказа са конкретним чињеницама.

Од укупно 222 одредбе у свим дјеловима Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године око 200 суштински је подударно или идентично и по формулацијама, са нужним прилагођавањем црногорском изразу, са одговарајућим одредбама Устава за Краљевину Србију од 1903, који је „друго, делимично преиначено издање Устава од 1888”. То искључује контативану тврдњу, а доказује да црногорски Устав од 1905. године садржински уопште не заостаје за Уставом Србије од 1903. године.

Тврдњу негирају и резултати прецизног упоређења текста Устава Србије од 1869. и Устава Црне Горе од 1905. године. Резултати који утврђују *концептуалне и конкретне садржинске разлике у свим кључним дјеловима два упоређена устава*. Ево дијела тих резултата:

1. У дијелу о људским правима и слободама постоје ове битне разлике:

а) Устав Србије од 1869. године, одредбом у чл. 38, права државе издуже изнад уставно утврђених људских права и слобода. Чини то утврђењем у тој одредби да на начин и под условима прописаним у њој, влада може обуставити, за „неко вријеме”, које није ограничено, обавезност поштовања четири уставно зајамчена права грађанину: да „не може бити затворен” сем под уставно утврђеним условима, да слободно „исказује своје мисли речима, писмено, средствима печатње или у виду ликова”, право да му суди „само надлежни суд” и право „неповредивости обитавалишта”.

Црногорски Устав одредбом у чл. 218, међутим, изричито забрањује обустављање било које одредбе и цјелине Устава.

б) Устав Србије од 1869. у одредбама о политичким правима прописује: „Сви су Срби пред законом равни” (чл. 23); „Срби имају једнака права на сва државна звања” (чл. 24); „Обитавалиште је Србима неповредиво” (чл. 28); „Сваки Србин има право да каже своју мисао: речима, писмено, средством печатње или у виду ликова, саображавајући се у томе прописима закона” (чл. 32); „Сваки Србин има право да се жали...” (чл. 33); „Сваки је Србин војник и дужан је да служи у војсци...” Увијек са великим словом „С”. Другачије су формулисане одредбе о личним правима: „Слобода лична и право сопствености зајамчују се...” (чл. 25); „Нико не може бити затворен...” (чл. 27); „Никоме се не могу одузети поједине ствари...”

(чл. 29); „Нико не може бити присиљен да своје добро уступи...” (чл. 31); „Свако има право да се обрати молбом надлежној власти...” (чл. 34); „Нико се не може узети на одговор од другог суда...” (чл. 111).

Контекст тих одређења је утврђење у истом Уставу, да у Србији не живе само грађани „источно-православне вере”, већ и грађани „других признатих вера” (чл. 31). А зна се, вјера је динстинктивна категорија за својства грађана. И да се том уставном одредницом исказује посебност Срба у односу на припаднике грађана неправославне вјероисповјести.

Тешко да се другачије може разумјети ово разликовање, било да се формулације тумаче *ад литерам*, било смисаоно, него да се *лична права јамче свим грађанима Србије, а политичка права само Србима*. Свакоме се јамчи право да моли, а Србима се јамчи и право на жалбу.

У црногорском Уставу и политичка права зајамчена су свим црногорским држављањима, независно од вјерског или било којег другог својства.

У црногорском уставу свим држављањима зајамчују се права: тајне писама и телеграфских депеша, мирног окупљања, одржавања зборова и политичког удруживања, „који нијесу супротни законима”, бесплатно основно школовање, равноправност вјероисповијести.

Ниједно од тих права не зајамчује Устав Србије од 1869. године.

У црногорском Уставу утврђује се да се „казна може установити само законом”, да се може „изрећи једино за дјела за која је закон рекао да ће се том казном казнити” и да нема смртне казне за „чисто политичке кривице” (чл. 202. и 203), да „оптужени *мора* имати браниоца од кад се под суд стави” (чл. 152). Без сумње такође битна људска права. Да буду уставно утврђена у ондашње вријеме много значајно.

Ниједно од ових права није утврђено у Уставу Србије од 1869.

Нема у њему ни установљења права духовних власти да суде свештеницима за кривице учињене у свештеничким дужностима, које је установљено у црногорском Уставу.

Црногорски Устав утврђује право азила. У правима изједначава иноземце са црногорским грађанима.

О томе нема ријечи у Уставу Србије од 1869.

в) У црногорском Уставу утврђује се да је „штампа у Црној Гори слободна” и да се „*не* може установити цензура” (чл. 210). Истог мјесеца када је доношен Устав донешен је и Закон о штампи Црне Горе, у чијем је чл. 8. прецизно утврђено да растурање новина власт може забранити само „ако садрже: увреду Краља и Краљевског дома или увреду страних влада-

лаца или позив грађанима да устају на оружје” и да о забрани коначно одлучује суд.

У Уставу Србије од 1869. године нема принципа „слободе штампе”, нити забране цензуре. Нема ни одређења да о евентуално предузетим мјерама одлучује суд. Формулација одредбе у чл 32. Устава Србије од 1869. године, која се односи на штампу, таква је да је омогућила да се Законом о штампи, од 23. октобра 1870. године, забрани „растурање штампе прије него власт (полиција) не прочита и одобри растурање”. Омогућила је, дакле, установљење најригорознијег облика цензуре.

2. У *дјеловима о законодавном органу*, такође постоји неколко битних концептуалних разлика.

Устав Србије од 1869. године утврђује: посланици у срезовима бирају се *посредно* (чл. 43); Књаз поставља *часништво* Народне скупштине (чл. 53, ст. 2); Влада има право да својим захтјевом „*искључи право Скупштине* да било у чему мијења предлог закона, буџета или другог акта” (чл. 62); Скупштина нема право да одобрава буџет, нити да ускраћује одобрење, већ само право да даје мишљење „да би требало неке предложене суме (у буџету) смањити”, које ће влада ако је „могућно уважити”, без права на мишљење да се неке суме повечају (чл. 63). Скупштина *нема анкетно право*. Право Скупштине да може примати и разматрати писмене жалбе грађана, ограничено је само на жалбе „о предметима које је је дотични министар већ ријешио” (чл. 67). Није ни утврђено трајање мандата посланика. Кворум за рад Скупштине је 3/4.

Све је супротно у црногорском Уставу од 1905. Сви посланици које народ бира бирају се непосредно. Скупштина самостално бира своје часништво. Скупштина има право у сваком случају да из основа мијења сваки пројекат закона и буџета. Влади није дато право да својим одређењима Скупштини ограничава то право, а камоли да јој то право одузме. Скупштини су гарантовани анкетно право и право да прима и разматра молбе и жалбе грађања без ограничења да ли их је министар рјешавао, која је права Црногорска народна скупштина обимно користила. Одређено је трајање мандата посланика. Кворум за рад Скупштине је „више од половине свих посланика”.

Устав Црне Горе од 1905, као и сви ондашњи модернији и сви савремени уставни, законодавном органу даје улогу и карактер уставотворног органа. Устав Србије од 1869. године изричито искључује такву улогу и такав карактер законодавног органа.

3. У структури текста Устава Србије од 1869, године *нема* одредаба о министарском савјету, министрима и њиховој политичкој и кривичној одговорности. Нема ни утврђења обавеза министара да дају одговоре на питања и интерпелације посланика. Нема ни утврђења о њиховом постављању и одговорности. У црногорском уставу одредбе о министрима чине посебни дио (четврти, одредбе у чл. 104-117). Прописане су обавезе министара према Скупштини и њихова одговорност Књазу.

4. У *дијелу о владаоцу и наслеђивању владоца* бројне су разлике. Српски устав утврђује да наследници Књаза могу бити и мушки потомци кћери Милоша Обреновића (чл. 10, став 2); црногорски Устав искључује наследство престола по женској линији. Црногорски Устав утврђује принцип континуитета трајања Намјесништва, Устав Србије, напротив, утврђује принцип временског ограничења трајања једном изабраног Намјесништва (чл. 17). Црногорски Устав установљава могућност „предаје Пријестола наследнику за живота владоца” (чл. 21), тестаментарно одређивање намјесника (чл. 24) и утврђује да је књегиња, ако је жива, обавезно један члан Намјесништва (чл. 28). Ниједног од тога нема у Уставу Србије од 1869. У њему нема ни уређења ситуације када владар не „остави мушког потомства, а Књегиња је трудна”, а црногорски Устав то уређује (чл. 34). У њима је различито уређено именовање намјесника и тако даље.

У дијелу о овој материји у српском Уставу нема институције Владачког дома, постојеће у црногорском Уставу.

5. *Надлежност државних савјета* различита је у битним елементима. У Уставу Србије од 1869. године утврђује се: Државни савјет „израђује законске пројекте”, његова рјешења по жалбама на министарска рјешења нијесу коначна и „обавезна за министре”, није дисциплински суд, не рјешава сукобе надлежности између административних и судских власти, није надлежан да рјешава жалбе против указа; нема права да „пресуђује по жалбама против рјешења Главне државне контроле”. Нема ни институције државне контроле.

Све је другачије у црногорском Уставу.

Из различито одређене надлежности произилази и њихово различито концептуално ситуирање у систем.

6. У *дијелу о судовима* црногорски Устав утврђује начело заштите судија од премјештаја, отпуштања и пензионисања (чл. 145, став 2). Начело битно за независност њихову.

Тог начела, те гаранције, нема у означеном Уставу Србије.

7. У дијелу о промјени устава двије су крупне и битне разлике.

а) Црногорски Устав од 1905. прописује да су његове промјене коначне када их изгласа Народна скупштина, чиме се утврђује да је она једини уставотворни орган и искључује се владоцу улога једног од уставотворних органа (чл. 220). Одлучивање о уставним промјенама, дакле, стављано је изнад воље владоца, иако је он донио Устав који се мијења.

Устав Србије од 1869. године утврђује да уставна промјена коју усвоји Велика народна скупштина, важи тек са „потврдом Књаза” (чл. 131). Књаз је, дакле, уставотворни орган. Његова је воља изнад воље и Обичне и Велике Народне скупштине.

б) Црногорски Устав искључује његову промјену „за вријеме малолетства Књаза Господара”(чл. 31).

Устав Србије то омогућава.

Дакле, у сваком дијелу уставне структуре постоје велике и битне разлике између два устава који се овдје упоређују.

Истина је да је у оба устава која се овдје упоређују утврђено постојање посланика које народ не бира и право извршне власти да може издавати прописе и предузимати мјере са законском снагом када је угрожена безбједност, која се утврђења у историографији и правно-историјским радовима оцјењују, без упоредне анализе њихове суштине, као довољан доказ да је црногорски Устав преписан Устав Србије од 1869.

Међутим, постоји веома битна разлика у конкретним рјешењима та два питања у два устава који се упоређују. У Уставу Србије посланике које не бира народ, Књаз бира из неодређеног круга личности, без уставно одређених критеријума и они су посланици „са стране Књаза”, што имплицира да су представници интереса Круне, а у црногорском Уставу је утврђено да ту категорију посланика чине лица „по положају”, што искључује бирање по критеријуму личне привржености и симпатије Књазу, и да и они имају исте обавезе и права као и посланици које бира народ. Разлика је и квантитативна која има политичку суштину и политичке импликације. Устав Србије утврђује да „Књаз бира на свака три посланика по једног од своје стране”, што пружа могућност да у извјесним пословничким претпоставкама посланици „са стране Књаза” пресудно одређују одлуке Скупштине, док је 14 посланика „по положају” утврђених у црногорском Уставу чини мање од петине укупног броја посланика, што у свакој могућој комбинацији искључује њихову мајоризацију у Скупштини.

Битна је разлика и у уставним одређењима о праву владара да доноси прописе са законском снагом када је угрожена безбједност државе. Најбитнија је разлика: Устав Србије даје могућност да се тим прописима може обуставити за „извјено вријеме”, чије трајање није уставно ограничено, поштовање означених зајамчених људских права, а таква могућност је изричито искључена црногорским Уставом.

Но, чак и да су та два утврђена садржински и концептуално подударна, не би то био доказ да је читав црногорски Устав преписани Устав Србије од 1869. године. Јер, утврђења у двије одредбе не могу бити доказ да је преписано свих других 220 одредаба.

VI

ИСТОРИЈСКИ ВРИЈЕДНА ТВОРЕВИНА И ТЕКОВИНА

Ослањајући се на казано, имајући у виду цјелину садржине Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године и чињеницу да је вриједност једног устава, црногорског такође, у вриједностима које продукује и оствари у стварности, у друштвеној свијести, у понашању особа, институција, државе, констатујем:

Устав за Књажевину Црну Гору модернизовао је државу Црну Гору сагласно оновременим начелима модерности. Уврстио је у ред уставно уређених држава Европе и свијета и тиме значајно побољшао њен положај и њен углед у свијету. Тиме је и ојачана и увећана њена снага. Знатно је и дјелотворно правно афирмисао, учврстио и заштитио црногорски политички, државни, културни и укупни идентитет, индивидуалитет и субјективитет, самосталност и независност црногорске државе. Грађанима Црне Горе загарантовао је оновремену европску листу људских права и слобода. Духовно је и обојио своје вријеме у Црној Гори и дао печат историјским токовима у Црној Гори од 1905. до 1918. године. Његовим доношењем и његовом примјеном настао је нови период црногорске историје, што га чини прекретницом и размеђем у развојном успону црногорске државе и црногорског друштва на два историјска периода – доуставни и послјеуставни.

Учвршћењем самосталности и независности државе Црне Горе исказао је опредјељење да је трајна и најбоља будућност државе Црне Горе – самостална и независна држава, њено трајно опстајање, чување и заштита. Тиме је са најјаче обавезујућом правно-политичком снагом пресјечена доуставна државотворна тмина, трајућа око четири деценије, искази-

вана у оријентацији привремености и прелазности постојања црногорске државе, која је била резултат неутемељених и нејасних амбиција и тежњи за утапање Црне Горе у шире просторе да би се осигурало владање и њима. Метафорички говорећи, Устав је својеврсна луча која је освијетлила одређење да трајни опстаје држава Црна Гора.

Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године је и снажан коријен правне мисли и правне културе у Црној Гори.

Укупност садржине Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године и прогресивних продуката остварених његовом примјеном, чини га капитално вриједном и прогресивном творевином и тековином, капиталним правним спомеником са монументалним значењем у државотворној, политичкој, културној и укупној историји Црне Горе.

Неправда је према истини, према политичкој и културној историји Црне Горе искривљивати његову садржину, умањивати или омаловажавати његову вриједност, минимизирати његово значење и значај у свеукупном развојном успону Црне Горе, као што нема разлога за његову глорификацију.

VII

ПОЛИТИЧКИ ВЕРБАЛИЗАМ, А НЕ РЕЗУЛТАТИ НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА ОСНОВА ДОСАДАШЊИХ ТВРДЊИ У ИСТОРИОГРАФИЈИ И ПРАВНО-ИСТОРИЈСКИМ РАДОВИМА

Остаје да се на крају одговори и на питање: како је могуће да се у историографији конституише и одржи оцјена по којој је „безвриједан” и „архаичан” Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године, којом се деструктивно прогласава прогресивним, а назадним легитимно вршење уставне и цивилизацијске дужности одбране државе?

Сљедећи скуп и склоп чињеница садржи одговор на ово питање.

Унионистички покрет побиједио је 1918. године. Остварен је његов циљ – укинута је држава Црна Гора, њено становништво и њена територија, десубјективизирани у сваком погледу, припојени су држави Србији. Побједници су осигурали, као и увијек што чине побједници у сличним ситуацијама, да се у њиховом интересу пише историја, да се суштина и смјер њихових политичких оцјена – апсолутно позитивних за своја чињења и апсолутно негативних за чињења бранитеља црногорских Устава и државе – унесу у историографске и правно-историјске радове, у свеукупне из области историје и историје права, уз тоналитет да их „ни-

када нико неће моћи да оповргне”. Осигурали су да се као стварна садржина њиховог дјеловања и њихових циљева приказују њихове агитационе паролe, функционализоване да својом површинском свјетлуцавошћу буду скривалице стварних мотива, разлога и циљева њиховог дјеловања, да се чињенице и стварна истина замијене идеолошким и интересно-политичким паролама и судовима.

Логично је што су побједници дјеловали описаним смјером. Нелогично је, иако објашњиво, међутим, што су научници, историчари и правни историчари, супротно научном методу и логици, научноистраживачки метод замијенили преузимањем оцјена побједника у политичким борбама и апологетским приступом чињењима побједника, без имало аналитичности и критичности, без нужног научног сагледавања „унутрашње комплексности, динамике и дијалектике токова”. Није логично, јер, како утврђује познати и признати историчар Бранко Петрановић: *„Суд историје и њене провере о карактеру и исходу борбе класних или политичких субјеката не може подлегати сумњи. Историографија оспорава неприкосновеност сваке изречене оцјене у некадашњој политичкој борби. У супротном, историјска наука не би имала разлога ни да постоји.”*⁷

⁷ *Историографске контроверзе*, Београд, 1998, стр. 264.